

HISTORICKÉ KOŘENY ČESKÉHO PROTICÍRKEVNÍHO RESENTIMENTU

Tomáš Petráček

Pohled do internetových diskusí pod články k církevní tematice, a nemusí se nutně jednat o církevní majetek a jeho případnou restituci, ukazuje, kolik negativních emocí chová velká část české veřejnosti vůči katolické církvi a obecně církevně organizovanému křesťanství. Ještě průkaznější je postavení církvi v průzkumech důvěryhodnosti jednotlivých institucí českého veřejného života či prestiže profese duchovního. Zatímco proticírkevní kampaně najdeme i jinde v západním světě, tak zásadní vymezování se vůči tradičním církvím a jejich ordinovaným služebníkům je v českém případě silně vyostřeno. Nemůžeme zde důkladně rozebrat, jak k tomu došlo, že tak bytostně věřící a katolický národ, jakým i podle zahraničních pozorovatelů Češi ještě v 18./19. století byli, se církvi a víře vzdálil, ale po alespoň stručném naznačení příčin se chceme zamyslet, proč došlo k tomu, že v českém případě je situace tak vyhrcoená, a proč se v českém prostředí tak často používá historická argumentace.

**PHDR. TOMÁŠ
PETRÁČEK, PH.D.,
TH.D.**

je katolický kněz, historik a teolog. Přednáší církevní a sociální dějiny na KTF UK a PdF UHK.

Je pověřen vedením akademické duchovní služby při kostele Panny Marie v Hradci Králové.

Dynamický průběh sekularizace českých zemí

Až do poloviny 19. století tvoří symbióza mezi národem a katolickou vírou součást českého sebevnímání podobně jako v polském, slovenském nebo irském prostředí, včetně role katolických kněží jako průkopníků či nositelů národní emancipace.¹ Později se situace začíná měnit. Prvním faktorem je nástup průmyslové revoluce a stěhování lidí za prací do měst, kde ztrácejí původní sociální vazby, včetně tradičních venkovských samozřejmostí, jako je povinná účast na nedělní bohoslužbě. Církev reaguje na nové podněty pozdě a nedostatečně. Kostely se objeví na nových předměstích se zpožděním, církve se sice stará o sociálně potřebné, ale formulování boje dělnictva o svá politická a sociální práva se ujmu odbojové a politické strany, které vnímají církve jako spojence starého režimu a víru jako laciné placebo na těžkou životní situaci továrního dělnictva.

Katolická církev je v českých zemích součástí vládních struktur v ideologickém i mocenském smyslu. Ideálem rakouské monarchie až do jejího zániku je konfesijní vrchnostenský stát, kde od kolébky do hrobu je poddaný veden k věčné spáse a řádnému pozemskému životu ruku v ruce pomocí státu, církve a vrchnosti. Cokoliv si tedy nastupující podnikatelské, občanské a další elity chtěly vyvzdorovat, musely přitom překonávat i odpor katolické církve, která držela tento ideál až do druhé světové války a kvůli hrůzám francouzské revoluce měla instinktivní a až panický strach z moderny a všeho, co modernou zavánělo.² I tady se církve jeví jako relikty starých časů, úctyhodný a vznešený, ale mimo hlavní směr vývoje moderní společnosti, případně jeho překážka.

Situace se vyostřovala narůstajícím konfliktem mezi nároky církve na mocenské přinucení občanů k veřejně konformnímu náboženskému chování a skutečným stavem myslí velké části obyvatelstva a hlavně elit. Státní církev nadále lpěla na tom, aby učitelé, vojáci a všechny složky státní správy plnili povinnosti

plynoucí z jejich církevní příslušnosti, chodili povinně na mše atd. Kvůli neschopnosti církve v 19. století uvést do souladu své tradiční výklady Bible a další části svého učení s objevy přírodních a společenských věd velká část těchto elit již dávno ztratila osobní víru v Boha křesťanského Zjevení a chápala vynucování dodržování těchto předpisů jako násilí na svém svědomí, rozumu a svobodě. Důsledky jsou nabíledni. Církev si lpěním na zastaralých a ostatně málo evangelijních předpisech jak přinutit lidi k církevně konformnímu chování vytvořila a vypěstovala generace militantně antiklerikálních učitelů, kteří si sice se skřípěním zubů odbyli své formální náboženské povinnosti, ale při výuce, ale také v publicistice, politickém angažmá a spolkovém životě patřili k tahounům proticírkevních aktivit.

Obrovský vliv na odpor vůči katolické církvi měl Palackého koncept českých dějin, který byl německy a česky publikován v polovině 19. století. V podstatě liberálně-protestantský výklad redukuje české dějiny na dvoustoletou periodu mezi Janem Hussem a Bílou horou. Přes uznaná slova Palackého na adresu některých aspektů činnosti církve v dějinách vychází její celkový obraz výrazně záporně. Církev je představována jako nositelka nedemokratických, nenárodních principů, která stojí právě ve vrcholných okamžicích českých dějin proti národu a jeho nejlepším představitelům od Husa po Komenského.³

V textech Palackého pokračovatelů se tyto motivy ještě značně akcentovaly, takže se příslušnost k národu a církvi zároveň prezentovala jako svého druhu schizofrenie. Plně „katolické“ fáze dějin českého národa jsou prezentovány jako doba přípravy na husitství nebo následného úpadku, který je zastaven až národním obrozením, které navazuje na reformační a husitskou, rozuměj autenticky českou národní tradici. V této koncepci není pro katolictví místo a v díle Masaryka, Herbena či Jirásky se dogmatizuje rozchod mezi autentickým češtvím a katolictvím, jak je to zažité dodnes díky tomu, že tento výklad byl akcentován prvorepublikovým a výrazně akcelerovaným komunistickým školstvím, koneckonců právě komunisté se prezentovali jako „dědici pokrokových tradic“ českého národa.

Bylo tragédií českého katolicismu, že se mu nepodařilo v době, kdy historie měla tak velkou odezvu ve společnosti a dodávala argumenty do politických zápasů, najít katolického historika, který by dokázal totéž, co udělal Palacký pro nekatolickou tradici českých dějin. Nikdo z nich nedokázal vytvořit stejně literárně zdařilý, strhující katolický příběh českých dějin, který by nebyl naivně a nekriticky loajálně prorakouský a prohabsburský.

Palacký se prosadil nikoliv kvalitou práce s prameny, ale tím, že vytvořil dějiny národa, které se výborně hodily nastupujícím českým národním elitám v jejich zápase za výraznější podíl na správě českých zemí.

Paradoxně tak většina národa a společnosti do roku 1918 nadále figuruje v katolických matrikách pokřtěných, zatímco slaví Husovy slavnosti a adoruje dílo českých bratří a Komenského na politicko-kulturních shromážděních. Velké kultury dokážou integrovat více národních tradic do syntézy, ale česká společnost se vyznačuje myšlenkovým manicheismem typu *buď – anebo*, takže se velká část přes formální „matrikovou“ příslušnost vnitřně rozešla s katolicismem, což se vyjevilo během „odpadového hnutí“ prvních let československé republiky, kdy statisíce lidí opouštějí katolickou církev díky společným aktivitám nové Církve československé, Evangelické církve československé a ateistickému hnutí *Volná myšlenka*.⁴ I těmto nesourodým spojencům se zdálo, že právě z hlediska obecného vývoje lidstva a zvláště vzhledem k českým dějinám je všechno jiné lepší než zůstat katolíkem.

Dogmatizovaným, školstvím, literaturou a uměním obecně šířeným výkladem českých dějin se stala osa Hus – Komenský – Palacký, což se vyjádřilo i v zavedení státního svátku upálení mistra Jana Husa v roce 1925. Slibné náběhy ke smíření národní tradice v době milénia sv. Václava roku 1929 či utrpení národa v době nacistického teroru žel byly brutálně přerušeny nástupem komunistické totality, která věnovala vystavění svébytné komunisticko-pokrokové koncepce českých dějin značnou pozornost. Vzpomeňme jen obraz církve ve Vávrově husitské trilogii nebo obraz faráře v „komediální“ trilogii režiséra Trošky. Církev je cizí, nenárodní prvek, který musí být odmítnut v prvním případě, nebo komický přežitek starých časů, který nikdo nebere vážně, žertovný doplněk koloritu venkova v případě druhém.

Historie a církev

Připomeňme, že nejde zdaleka jen o české dějiny. Z historického hlediska mají útoky vedené na církev svoji starobylost. Protestantská reformace v 16. století díky knižnímu spustila již zcela moderní propagační kampaň proti papežství a jeho nárokům, která měla doložit biblickou a historickou neoprávněnost nároku římského biskupa na vedení církve. Doklady z minulosti papežství i o prohnulosti a přehmatech římských papežů se k tomu skvěle hodily.⁵ Reformační propagandisté nezačínali na zelené louce, půda byla připravena již od doby střetů mezi císařstvím a papežstvím ve vrcholném středověku, své argumenty proti papežství a katolické církvi měla i východní byzantská církev. Ale teprve v době protestantismu to dostalo onen nesmiřitelný a nenávislný charakter včetně demonizování a diabolizace instituce papežství a jeho nositelů.

Další periodou systematického a záporného vytváření černých legend o církvi a církevních dějinách předstávají radikální proudy osvícenství 18. století. Vládní elity v tak bytost-

ně katolických zemích jako Portugalsko, Francie či Rakousko si chtěly zcela podřídit chod církevních institucí, zlomit jejich ekonomickou, a tedy mocenskou samostatnost a využít zdroje církve pro potřeby státu. Kvůli tomu, aby veřejnost přijala rušení klášterů, konfiskace majetku či zrušení celého jezuitského řádu, bylo nutné podlomit prestiž těchto řádů a institucí, ukázat jejich neúčinnost, či dokonce škodlivost a zpochybnit pozitivní civilizační roli církve v minulosti. Od 18. století se tedy objevují a šíří historické spisy, které ukazují dějiny církve a jejích institucí jako jeden nepřetržitý řetězec skandálů, který církev sama není schopna řešit, a právě proto sem musí vstoupit stát a provést nutné reformy. Neútočí se zatím přímo na křesťanství jako takové, ale spisky o skandálním erotickém životě v kláštorech oslabovaly odpor veřejnosti vůči státním zásahům proti řeholnímu životu.

Instrumentalizaci historie ve službách státu lze jasně doložit. Když došlo ke sjednocení Itálie roku 1870, jehož závěrečným aktem bylo obsazení torza církevního státu, jehož udržení věnovali papežové 19. století velkou část své energie, reagoval Pius IX. nekompromisní konfrontací s novým zřízením, včetně kanonických trestů pro katolíky, kteří by se jakkoliv podíleli na jeho správě. Reakce nového italského režimu spočívala v konfiskacích církevního majetku, vyloučení náboženství ze škol a zavedení nových učebnic dějepisu, které líčí papežství jako setrvalě negativní prvek italských dějin od svého založení až do současnosti. Papež Lev XIII. reaguje tím, že vydává svůj proslulý list o poslání historika, kde klade nárok, aby historik psal pravdu, a to celou pravdu.⁶

Zvláště některé motivy se od té doby stanou součástí proticírkevní propagandy a „spolehlivě“ sytí proticírkevní resentimenty. Inkvizice, křížové výpravy, násilná rekatolizace a tak dále a tak podobně. Zcela se abstrahuje od posouzení těchto jevů v historickém kontextu své doby, zamlčuje se, že tyto fenomény mají své analogie ve všech jiných kulturách, konfesích a náboženstvích, neuvádí se, že právě západním křesťanstvím vytvořená a zformovaná civilizace sama v sobě našla sílu se s nimi vyrovnat a zjednat nápravu, viz například role jezuita Friedricha von Spee při ukončení státem vedených čarodějnických procesů.⁷ Kromě symbolických gest, jako bylo vznešené a pokorné vyznání viny Jana Pavla II. nad stíny dějin církve u příležitosti jubilejního roku 2000, zbývá mnoho práce na vysvětlování a zpracování dějin církve.

Zde můžeme konstatovat, že snahy líčit církev kvůli jejím dějinám jako „zločineckou“ organizaci, ke které slušný člověk nemůže patřit, neobstojí právě při kritickém zkoumání minulosti. Církev vytvořila tuto civilizaci, poměr přinášející je nesporně radikálně vyšší a selhání plynou nikoliv z evangelijního jádra, ale z toho, kde církev podléhá stereotypům a mentalitě své doby, kde je právě sama málo christianizovaná, málo evangelijní. Určitý krizový charakter

Papež Urban II. vyhlašuje roku 1095 na koncilu v Clermontu první křížovou výpravu proti muslimům.

prameníci z nedostatečně dokonalé realizace života z víry je ale něco, co život církve bude provázet vždy, a nemělo by nás to vést k lacinému pohoršování ani odradit od snahy o tuto dokonalost.⁸ Ostatně i schopnost reflexe, schopnost kriticky zhodnotit minulost svého společenství je něco bytostně křesťanského.

Závěrem

Česká katolická církev sdílí s obecnou situací katolické církve v západním světě úkol napravit cizost v moderně a společnosti a obnovit svoji kreativní sílu a schopnost adaptovat poselství evangelia a výrazové prostředky potřebám a možnostem současného člověka. Základním předpokladem je nová akulturace křesťanství, schopnost pečlivě rozlišovat, odvaha „obejmout“ a přijmout soudobou kulturu a christianizovat ji zevnitř, tak jako to církve dokázala přijetím helénské kultury či adaptací křesťanství na možnosti vnímání barbarských kmenů v raném středověku. Bez obnovy vůle a odvahy ke kreativnímu hledání nových cest formulování a hlásání evangelia a nových forem církevního života se v západním světě nedá žádná obnova křesťanství očekávat.

K specifickým úkolům české církve patří i snaha o kritickou a pravdivou reflexi české církevní i národní minulosti, což vytvoří předpoklad pro narovnání a uzdravení národní paměti. Součástí toho musí být odvaha přiznat selhání představitelů církve v minulosti stejně jako přínos nekatolických církví k rozvoji českého národa, ale na prvním místě stojí reintegrace českého katolicismu do příběhu dějin českého národa. Je zde na co navazovat, stejně jako mnoho co objevovat. Budoucnost již nebude vytvářet státem požadovaný a vynucovaný jediný pohled na české dějiny, jako tomu bylo v době komunistické vlády. Spíše to bude soutěž různých výkladů a interpretačních vzorců českých dějin, které budou vytvářet jednotlivé konfese, názorové, politické a ideologické proudy.

Katolická církev se zde nemá naprosto čeho obávat, protože civilizační a kulturní přínos křesťanství a katolické církve je nezastupitelný. Lze dokonce říci, že katolicismus do značné míry vytvořil a zformoval to dobré v českém národě. Na druhou stranu se jedná o zápas o pohled na minulost s otevřeným koncem. Ti, kteří budou aktivnější, kteří prosadí své vidění dějin nejen do historických studií a monografií, ale rovněž do literatury, rozhlasových a divadelních her, do televize a filmu, ti budou ovlivňovat obraz minulosti, a tím do značné míry i budoucnost.

Poznámky:

- 1 K tomu viz PETRÁČEK, T. Církev a národ. Role kněží a církve v národním obrození. In: *Vlastenectví, církev a společnost v proměnách 19. a 20. století*. Dobruška, 2009, s. 43–56.
- 2 Srov. například REMOND, R. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: NLN, 2003.
- 3 K tomu ŠTAIF, J. *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollova školu 1790–1900 I*. Praha: Univerzita Karlova, 1997, s. 146 a passim.
- 4 MAREK, P. *České schizma*. Rosice u Brna: Gloria, 2000, zejm. s. 12–16.

Summary: The Historical Roots of Czech Anticlerical Resentment

The author analyzes in his study the historical roots of why the Czech countries in comparisons with other Central European countries held a secularization of society so quickly and so radically. Later he gives examples of the use of historical science in the struggle for influence and prestige of the Catholic Church in the past and finally bring some ideas of what the Church currently can do with a picture of his past.

- 5 Viz EISENSTEIN, E. L. *Die Druckpresse. Kulturrevolutionen im frühen modernen Europa*. Wien – New York: Springer, 1997, s. 134–169.
- 6 K tomu podrobně a s odkazy viz PETRÁČEK, T. *Katolická církev, historici a církevní dějiny. Církevní dějiny*, 2010, č. 6, s. 119–126.
- 7 K otázce viz FELDMANN, Ch. *Friedrich Spee. Procesy s čarodějnicemi*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma; Olomouc: Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2003.
- 8 K otázce chápání krize v církevních dějinách viz PETRÁČEK, T. *Fenomén krize v dějinách církve*. In: *Krize a Kairos. Teologická perspektiva*. Červený Kostelec, 2010, s. 95–110.

SLOVNÍČEK NĚKTERÝCH POJMŮ

V textu některých článků jsou méně známé odborné výrazy vyznačeny zelenou barvou. Tyto výrazy jsou níže objasněny:

K článku „Společenství učedníků jako základ církve“

- **Ustavující, přesněji konstitutivní, rysy církve** (s. 10): jedná se o prvky utváření církve, které ustavují její existenci. V textu článku jsou na několika místech některé jmenovány.
- **Strukturální kontinuita** (s. 11): mezi společenstvím učedníků a ranou církví je podobnost – stojí na stejných principech; v církvi pokračuje a naplňuje se struktura daná Ježíšem.

K článku „Pavel a křesťanská obec“

- **Kenoze**: z řeckého výrazu, který je použit ve Fp 2,5–11: „(Kristus) ...sám sebe *zmařil*...“. V článku je výraz použit v souvislosti se sebevydaností Krista na kříži. Kristus je nejen vzorem, ale i zdrojem křesťanského života (s. 16).

K článku „Věrohodnost církve“

- **Kredibilita**: věrohodnost, důvěryhodnost
- **Ontologicky** (s. 19: „Církev předchází ontologicky...“): Bůh svým bytím předchází bytí církve.
- Zkratka „**DS**“: zkratka pro *Příručku vyznání víry, definic a prohlášení ohledně věcí víry a mravů*, jejímiž editory jsou Denzinger a Schönmetzer. Poprvé byla publikována již v roce 1854, od té doby byla mnohokrát doplněna a znovu vydána.
- **Ekleziologie**: nauka o církvi
- **Ekleziální mediace**: zprostředkování Božího zjevení církvi
- **Sakramentalita církve**: církev má charakter svátosti
- **Strukturálně paradoxní forma církve**: v církvi se setkává rovina přirozená (lidská) a rovina Boží. Paradoxem je, že mohou existovat „pospolu“ (viz také Praktická příloha, s. 7).
- **Církev eschatologická**: Obvykle uvažujeme o pozemské, viditelné církvi. Církev je však skutečnost, která přesahuje pozemské a časové kategorie, protože je součástí Božího plánu spásy, který je bez konce.